

جایگاه و منزلت کار و تلاش در تحقق حماسه اقتصادی (با تأکید بر مبنای دینی)

محمدحسین مردانی نوکنده¹

چکیده

در آموزه‌های دینی، کار به عنوان رکن اساسی زندگی، و نیرومندترین عامل تولید، و مهم‌ترین پایه برای تولید ثروت محسوب می‌شود. پیشوایان دین، کار و تلاش برای امر معاش و گذراندن زندگی را امری مقدس، خداپسندانه و عبادتی بزرگ شمرده‌اند. رشد و تعالی همه جانبه اقتصادی بدون کار و تلاش امکان‌پذیر نمی‌باشد. رفتار پیامبر و ائمه معصومین (ع) با قشر کارگران، کشاورزان و دیگر تلاشگران عرصه اقتصادی نشان از جایگاه کار و تلاش و کسب رزق حلال در معارف و تعالیم اسلامی دارد.

از سوی دیگر، عزت و سربلندی و رفاه و سعادت دنیوی، حتی زمینه‌های کسب توفیقات معنوی همه در سایه توسعه و رشد و استقلال اقتصادی ممکن خواهد بود و این هدف جز با آفرینش و خلق حماسه اقتصادی در کشور محقق نخواهد شد. مطمئناً جامعه‌ای که به بیکاری، مصرف‌زدگی و سستی و رخوت روی آورد و تن به تحمل سختی و مشقت برای عزت و استقلال اقتصادی ندهد، هر روز باید در اضطراب و پریشانی به سر برد که مبادا قطع واردات کالاها و ارزاق بیگانه آنها را در شرایط سخت و مذلت بار قرار ندهد. رویکرد نویسنده در نوشتار پیش‌رو تقویت فرهنگ کار و تلاش و کسب روزی حلال با الگو گرفتن از سبک زندگی اولیاء و بزرگان دین است.

کلیدواژه‌ها: کار، تلاش، رشد، حماسه اقتصادی.

مقدمه

اسلام همه انسانها را به تأمین معاش و زندگی با عزت و شرافت و اقتصادی پویا و سالم، دعوت می‌کند. سخت‌کوشی و مقاومت در برابر سختیها از آموزه‌های اساسی اسلام و اهتمام به کار و تلاش نوعی عبادت و جهاد است، همان‌گونه که روح و جسم وی را تقویت می‌کند. باید توجه داشت که هرچه هست عمل است.

در روایتی از امام علی (ع) آمده است: «کن لدنیاک کانک تعیش ابدأ و کن لاخرتک کانک تموت غداً» آن‌چنان برای دنیا تلاش کن که گویی صدها سال خواهی زیست و آن‌چنان به فکر آخرت باش که گویی فردا از دنیا خواهی رفت. پس همیشه دین اسلام دین تک بعدی نیست و به جنبه‌های مختلف زیست بشر توجه کرده است. اما شایان ذکر است که این جنبه‌ها در عرض هم به حساب نیامده‌اند، بلکه در طول هم فرض شده‌اند و زندگی این دنیایی مقدمه‌ای برای حیات جاوید به حساب می‌-

¹ - دکترای فلسفه.

آید. به برکت کار و تلاش درخت زندگی آدمی از میوه‌های شادابی و سرسبزی بارور و در نتیجه، روح و جسم از ضعف و ناراحتی پاک می‌شود.

اسلام دارای کامل‌ترین نظام اقتصادی درباره کسب و کار است و آن را بالاترین ارزشها در زندگی قلمداد می‌کند و بالعکس بیکاری را به شدت مذمت نموده است. در روایت رسیده که حضرت رسول(ص) از بیکاری به عنوان عامل پوچ-گرایی، خطاپذیری، دوری از خدا، انگیزه گناه و کجروی نام برده است. در قرآن به کسب و کار و کارآفرینی با عناوین مختلفی در بیش از 30 سوره و حدود 50 آیه توصیه و تشویق شده است. در این نوشتار ما به دنبال آن هستیم که جایگاه کار و تلاش را در تحقق حماسه اقتصادی روشن ساخته و راهکار عملی دستیابی به آن را بیان نماییم که این مسئله از مطالبات جدی رهبر معظم انقلاب در پیام نوروز 92 است که فرمودند: «لازم است که هم در زمینه اقتصاد، هم در زمینه سیاست، حضور مردم حضور جهادی باشد. در عرصه اقتصاد، به تولید ملی باید توجه شود؛ همچنان که در شعار سال گذشته بود. البته کارهایی هم انجام گرفت؛ منتها ترویج تولید ملی و حمایت از کار و سرمایه ایرانی، یک مسئله بلندمدت است؛ در یک سال به سرانجام نمی‌رسد. خوشبختانه در نیمه دوم سال 91 سیاستهای تولید ملی تصویب شد و ابلاغ شد - یعنی در واقع این کار ریلگذاری شد - که براساس آن، مجلس و دولت می‌توانند برنامه‌ریزی کنند و حرکت خوبی را آغاز کنند و ان شاء الله با همت بلند و با پشتکار پیش بروند».

ما در این نوشتار به دنبال تحقق حماسه اقتصادی پویا با کار و تلاش و فعالیت می‌باشیم که تحقیقات پیشین، به دنبال چنین رویکردی نبوده‌اند. همین امر اثر حاضر را متمایز از آثار پیشین می‌نماید.

ثمرات کار و تلاش اقتصادی

کار و تلاش اقتصادی علاوه بر شکوفا ساختن استعدادهای درونی افراد، شکوفایی و پویایی همه جانبه فرد و جامعه را به دنبال خواهد داشت. تجربه ملتها و جوامع در طول تاریخ مؤید آن است که ملت‌های برخوردار از روحیه کار و تلاش و فعالیت، تحت هیچ شرایطی زیر سلطه بیگانگان قرار نگرفته و فراز و فرودهای تاریخ نتوانسته صدمات جدی به آنان وارد نماید. در این قسمت به پاره‌ای از ثمرات کار و تلاش اقتصادی اشاره می‌گردد:

1. بهره‌مندی از لذت زندگی

از جمله آثار و فواید کار آن است که کار کردن با تمام مشکلاتی که ممکن است به همراه داشته باشد، نوعی لذت به حساب می‌آید. بیکاری و بطالت، خستگی و دل‌مردگی می‌آورد. فرد بیکار شاد و سرحال نیست، برعکس، کسی دارای حرفه و شغلی است و با ارباب رجوع و یا همکاران سروکار دارد، با

محیط کار و تلاش خود مانوس می‌گردد، همین‌کش و قوسها و رفت و آمدها و ... برایش جاذبه ایجاد می‌کند، او را به خود مشغول ساخته، به گونه‌ای که اگر چند روزی از آن دور بماند، مریض شده و روحیه‌اش منقبض می‌شود.

امام صادق(ع) در علت لزوم کار کردن می‌فرماید: اگر مردم هرچه را (از غذا و لباس و مسکن) می‌خواستند، حاضر و آماده در اختیار داشتند، زندگی برای آنها گوارا نمی‌شد و لذتی از زندگی نمی‌بردند (مجلسی، 1403ق، ج3، ص86).

امام صادق(ع) همچنین در قالب مثالی می‌فرماید: آیا ندیده-ای که اگر کسی میهمان گروهی شود و مدتی (نزد آنها) بماند و هر آنچه از خوراک و پوشاک و پذیرایی در اختیارش باشد، از بیکاری خسته و ملول می‌گردد و دلش می‌خواهد خودش را به چیزی مشغول سازد؟! پس بر این مقیاس کن که اگر آدمی هرچه می‌خواست در اختیارش می‌داشت، به رنجی گرفتار می‌شد (همان).

بنابراین، برخلاف تصور برخی، لذت بردن حقیقی از زندگی برای انسان از راه کار و کوشش حاصل می‌شود، نه از طریق بیکاری، بطالت و تنبلی. طبعاً، نشاط و شادی حاصل از کار، امری است که در ساختن فرد و اجتماع بسیار مهم است و پیشرفت هر ملتی وابسته به آن خواهد بود.

2. رمز بقای اقتصادی

اگر کار نباشد، زندگی نیز نخواهد بود. کار پیش از هر چیز، یک ضرورت حیاتی است و این حقیقتی است قطعی که همه آن را لمس می‌کنند. خداوند حکمت آفرینش جهان این چنین مقرر و به آدمی نیز الهام نموده است که به کار برخیزد و حکمت یاد شده را تحقق بخشد، تا زنده بماند و زندگی او دوام پیدا کند.

امام صادق(ع) در فلسفه کار و اشتغال می‌فرماید: کار، آدمی را از تلف شدن و هلاکت و نیستی مصون می‌دارد؛ زیرا اگر هیچ کار و اشتغالی برای انجام آن توسط انسان باقی نمی‌ماند، ناسپاسی و سرمستی چنان می‌شد که زمین نمی‌توانست تحملش کند و سرانجام به کارهایی دست می‌زد که به تلف شدن او منجر می‌گشت.

3. عامل رشد اقتصادی

کار رکن اساسی زندگی و نیرومندترین عامل تولید و مهم-ترین پایه برای تولید ثروت به شمار می‌رود. پیشوایان دین، کار و تلاش برای امر معاش و گذراندن زندگی را نه تنها امری مذموم و دنیاپرستانه نمی‌دانند، بلکه آن را مقدس، خداپسندانه و عبادتی بزرگ شمرده‌اند. امیرالمؤمنین(ع) می‌فرماید: درهای رزق بسته است. آن را با حرکت و فعالیت بگشایید؛ زیرا کار باعث حرکت و فزونی می‌گردد (همان، ج3، ص159).

در آموزه‌های دینی، کارگر دوست خداوند لقب گرفته و بسیار مورد ستایش است. در مقابل، چنان که در بخش مربوطه خواهد آمد، گوشه‌گیری، تنبلی و سستی، بسیار مذمت و با آن به شدت مبارزه شده است. اسلام، رهبانیت و کناره‌گیری از اجتماع را جایز نمی‌داند و با جمله «لا رُهبانیَّة فی الإسلام» (همان، ج 7، ص 147) آن را تحریم کرده و بیکاری را مایه بدبختی جامعه و فقر دنیا و آخرت می‌داند.

امیرالمؤمنین (ع) خود کار می‌کرد و می‌فرمود: آیا به این قناعت کنم که مرا امیرالمؤمنین بخوانند، ولی با رعیت خود در رنج و مشقتها زندگی تشریک مساعی نکنم؟! (همان) و نیز می‌فرمود: کشیدن سنگهای گران از قلعه‌های کوه، نزد من از منت دیگران کشیدن محبوبتر است. مردم به من می‌گویند: کار برای تو عیب است و حال آنکه عیب آن است که انسان دست سؤال نزد مردم دراز نماید (کلینی، 1362 ش، ج 2، ص 145).

تنها وسیله آباد کردن زمین و استخراج ذخایر و ثروت‌های آن، همچنین نخستین وسیله تضمین معیشت و گردش چرخ زندگی انسان کار است. اگر تلاش و کوشش آدمی در راه تأمین زندگی نبود، نمی‌توانست بر روی زمین زندگی کند. در واقع می‌توان گفت: اگر زمین به حال خود رها شود، طولی نمی‌کشد که می‌خشکد و به کویری تبدیل می‌گردد و بهره و تولیدی از آن به عمل نمی‌آید. این بشر است که با استعداد خاص و ابزار منحصر به فردش، توانست با هدایت آبهای روی زمین و استخراج معادن و کار روی آنها، چهره زمین را عوض کند.

4. عبادت برتر

اسلام، کار را با بهترین صفات ستوده است و در جایی کار را برتر از عبادت دانسته و مردم را تشویق کرده تا در میدان کار و تولید بر یکدیگر سبقت گیرند.

دو تن از اصحاب پیامبر (ع) در حالی که یکی دیگری را به دوش کشیده بود، بر رسول خدا (ص) وارد شدند. پیامبر (ص) حال آن شخص را پرسید. عرض کرد: از هیچ نمازی فارغ نمی‌شود، مگر اینکه وارد نماز دیگر می‌شود و هیچ روزه‌ای را افطار نمی‌کند، مگر اینکه روز دیگرش را روزه می‌گیرد و اکنون حالش را مشاهده می‌کنید (که توان راه رفتن ندارد و حالت ضعف شدید او را فراگرفته). حضرت پرسید: پس چه کسی شتر او را می‌چراند و برای زندگی عائله‌اش کار می‌کند؟ عرض کرد: ما متحمل هستیم! حضرت فرمود: شما از او عابدترید! (مجلسی، 1403 ق، ج 11، ص 127؛ تقیان، 1389 ش، ص 68).

اسلام هرگز به ما اجازه نمی‌دهد از دنیا و لذت‌های آن دست بکشیم و به نماز و روزه بسنده کنیم. خداوند کسانی را که از دنیا دست کشیده و رهبانیت و گوشه‌گیری پیشه ساخته‌اند، سرزنش نموده می‌فرماید: «و رهبانیتی را که ما بر آنها مقرر نکرده بودیم، بدعت گذاردند و جز برای طلب رضای خدا

نکردند، اما چنان که شایسته بود رعایتش نمودند» (حدید، 26؛ اعراف، 31).

امیرالمؤمنین (ع) در مسجد کوفه گروهی را دیدند که در گوشه‌ای از مسجد نشسته و حلقه ذکر و عبادت تشکیل داده‌اند. حضرت از اوصاف آنها پرسید، عرض کردند: «رجال الحق» هستند، خصوصیت آنها چنین است: اگر چیزی به آنها بدهند، می‌خورند و گرنه صبر می‌کنند! حضرت فرمود: سگان بازار کوفه نیز چنین هستند، اگر استخوانی برسد، می‌خورند والا صبر می‌کنند و فوراً دستور داد حلقه آنها پراکنده شود و هرکدام دنبال کاری برود (تقیان، 1389 ش، ص 67).

اسلام ما را به جمع بین دنیا و آخرت مکلف فرموده، اجازه نمی‌دهد که تمام هدف و همت ما فقط دنیا باشد، چنان که با قبول کردن آخرت و ضایع کردن دنیا نیز مخالف است. حدیث ذیل بر این معنی نظر دارد که در آن آمده است: برای دنیای خود آن‌چنان عمل کن که گویا همیشه زنده‌ای، و برای آخرت خود طوری کار کن که گویی فردا خواهی مرد (کلینی، 1362 ش، ج 5، ص 123).

جمع کردن بین دنیا و آخرت یکی از امتیازات اسلام است؛ زیرا بعضی از ادیان به گوشه‌گیری و ترک مادیات دعوت می‌کنند و بعضی دیگر به ترک معنویات و توجه به امور مادی و معنوی می‌خوانند. امام صادق (ع) از حال مردی از اصحاب خود پرس و جو کرد. عرض کردند: فقیر بینوا شده! فرمود: این روزها چه می‌کنند؟ گفتند: در خانه مشغول عبادت خداست. فرمود: معاش او از کجا تأمین می‌شود؟ عرض کردند: بعضی از برادرانش زندگی او را اداره می‌کنند! فرمود: به خدا سوگند! کسانی که زندگی او را تأمین می‌کنند از او عابدترند (همان). پیامبر (ع) نیز فرموده‌اند: عبادت 70 قسم است که برترین قسم آن، طلب روزی حلال است (همان، ج 5، ص 78).

5. برتری بر جهاد

پیامبر اکرم (ص) کار را برای اعتلای اقتصاد نوعی جهاد در راه خدا می‌داند و معتقد است: تلاشی که یک مسلمان در راه اداره زندگی خود و خانواده‌اش انجام می‌دهد، از بهترین عبادتهاست. رسول خدا (ص) با گروهی از یارانش از جایی عبور می‌کرد، به مردی برخوردند که سخت مشغول کار و فعالیت بود، اصحاب آن حضرت از کوشش و تلاش بی‌وقفه آن مرد تعجب کردند و خدمت آن حضرت عرض کردند: ای رسول خدا! چه خوب بود این تلاش و کوشش در راه خدا بود! حضرت فرمود: اگر هدفش از کار، خدمت به خود یا اولاد یا پدر و مادرش باشد، در راه خدا حساب می‌شود (همان، ج 5، ص 456).

اسلام، پاداش کارگران را از جهاد کنندگان در راه خدا برتر دانسته، و قرآن نیز نام آنها را پیش از نام مجاهدان راه خدا آورده است (مزمّل، 20). واضح است که مقدم

داشتن نام ایشان بر مجاهدان، خود باعث شرافت و کرامت و قدردانی است. امام رضا (ع) فرمود: آن کس که کار بیشتر می‌کند تا درآمدش برای خود و خانواده‌اش بسنده باشد (و خانواده را در رفاه و آسایش بیشتر قرار دهد)، نزد خداوند پاداشی بزرگتر از پاداش مجاهد در راه خدا دارد (حرانی، 1360 ش، ص 445).

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: هرگونه لغزش (و یا خراش) و دردی که در راه تلاش برای فراهم آوردن رزق حلال، برای خانواده دست‌تنگ به انسان برسد، از ضربتی که با شمشیر در رکاب امام عادل بر بدن وارد آید، و یک سال زخم آن التیام نپذیرد، نزد خداوند بهتر است (همان، ص 128). امیرالمؤمنین (ع) نیز می‌فرماید: کار شما اول صبح برای جهاد در راه خدا، از کار کسی که برای تأمین زندگی خانواده خود تلاش می‌کند، بالاتر نیست و ارزش و اجرش بیشتر نیست (متقی هندی، 1399 ق، ج 1، ص 133).

6. مایه عزت و شرف انسان

از جمله امتیازات و فواید ارزشمند کار و فعالیت اقتصادی، برخورداری از موقعیت و منزلت اجتماعی در بین مردم است. این امتیاز، حتی در جایی که نیاز اقتصادی به کار کردن وجود نداشته باشد، به تنهایی ارزش است. شاهد این مطلب، روایاتی است که در ضمن آنها، پیشوایان دین (ع) کسانی را که به دلیل بی‌نیازی اقتصادی، از کار و تلاش دست کشیده‌اند، سرزنش نموده و آنان را به کار و تجارت تشویق فرموده‌اند.

امام صادق (ع) از حال یکی از اصحاب خود جویا شدند که چرا به حج نرفت، پاسخ دادند: چون کار تجاری خود را رها ساخته، و مال اندکی برایش باقیمانده است! حضرت که تا آن لحظه تکیه کرده بود، از تکیه‌گاه خود فاصله گرفت و فرمود: تجارت را رها نسازید که در بین مردم سبک و بی‌مقدار خواهید شد، تجارت کنید که خداوند به شما برکت خواهد داد (کلینی، 1362 ش، ج 5، ص 452).

در روایت دیگری بیان شده است: به امام صادق (ع) گفتم: تصمیم دارم بازار را رها کنم و از ثروتی که در اختیار دارم استفاده ببرم. امام (ع) پاسخ داد: اگر چنین کنی (در بین مردم) نظر و رأی تو بی‌ارزش خواهد شد، و در هیچ کاری کمک و حمایت نمی‌شوی (همان).

7. قرار گرفتن در زمره پیامبران

از آنجا که راه معاش و روزی کارگر با انبیا یکسان است و هردو از زحمت دستان خود ارتزاق می‌کنند، روز قیامت نیز در درجه و ثواب، از این جهت یکسانند. اکثریت پیامبران از طریق کار یدی امرار معاش می‌نمودند، در واقع پیامبران کارگرانی مخلص و پرتلاش بودند که برای امرار معاش و

فقرزدایی در جامعه و تحقق عدالت اجتماعی و سیاسی کار و فعالیت می‌نمودند.

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: کسی که از حاصل دست رنج خویش روزی بخورد، در روز قیامت (نیز) در شمار پیامبران و ثوابی (در حد و اندازه) آنان خواهد برد (همان، ج5، ص148).

8. بهره‌مندی از اجر شهادت

رسول خدا (ص) فرمود: هرکس بکوشد تا خود را عزیز ساخته، و از مردم بی‌نیاز دارد، هم مرتبه شهید است (مجلسی، 1403ق، ج15، ص145). کارگر در روز قیامت، در حالی که صورتش همانند ماه شب چهارده می‌درخشد، خدا را ملاقات می‌کند (حرانی، 1360ش، ص321) و این بدان علت است که او در دنیا با کار و تلاش، خود را از مردم زمانه‌اش بی‌نیاز ساخته و هرگز خوش نداشته دست ذلت و خواری نزد دیگران دراز کرده، و با آبروریزی نزد این و آن، چهره خود را تاریک سازد. در منابع و متون دینی کسی که برای کسب روزی حلال و حفظ آبروی خود کار و تلاش نماید، اجر شهید را در پیشگاه خداوند خواهد داشت.

9. بهره‌مندی از نظر رحمت خداوند

پیامبر (ص) می‌فرماید: کسی که از راه رنج دستان خویش (نان) بخورد، خداوند به مهربانی و رحمت به وی نظر می‌کند و هیچ‌گاه او را عذاب نخواهد کرد (همان، ص139). پس کار و تلاش باعث بهره‌مندی انسان از نظر رحمت خداوند می‌شود.

کار و تلاش و حماسه اقتصادی

مقام معظم رهبری در دیدار با کارگزاران کشور، در مورخ 1390/5/7ش پیرامون جهاد و حماسه اقتصادی فرمودند: «جهاد اقتصادی متوجه یک نکته اساسی است، در مسئله اداره کشور و مدیریت کشور؛ و آن، این است که امروز دشمن برای مبارزه با اسلام و جمهوری اسلامی، بر روی مسئله اقتصاد متمرکز شده است... برای اینکه مردم را از دولت جدا کنند، از نظام جدا کنند، فاصله و شکاف ایجاد کنند، دنبال این هستند که در مسئله اقتصادی کشور مشکل ایجاد کنند. پس جهاد اقتصادی لازم است؛ یعنی همین مبارزه، همین پیکار، منتها جهادگونه، با همه توان، با همه وجود، با قصد خالص، با فهم و بصیرت اینکه داریم چه کار می‌کنیم. سال جهاد اقتصادی معنایش این است. بخشهای اقتصادی کشور در همه قسمتهای دولتی و غیردولتی اگر به توفیق الهی پایبند به این مجاهدت باشند، یک جهش به وجود خواهد آمد و همه مردم در این موفقیت سهیم‌اند». ایشان همچنین در مورخ 1390/1/18ش فرمودند: «ملت ایران در این برهه از زمان، جهادش به طور عمده در عرصه اقتصاد است».

با توجه به تأکیدات مقام معظم رهبری و با رجوع به منابع دینی پی می‌بریم: همچنان که آموختن دانش در اسلام هیچ‌گونه محدودیتی ندارد، زمان و مکان، سن و سال برایش تعیین نشده و دستور دانشجویی از گهواره تا گور است، کار و تلاش نیز از همین قبیل و هیچ‌گونه محدودیتی برای آن اعمال نشده است، با این تفاوت که قشری از انسانها، پیامبران و اوصیا نیازی به دانش‌آموزی نداشتند، اما آنها هم به کار برای امرار معاش محتاج بودند. ائمه اطهار(ع) تمامی اقشار مردم از جمله عابدان، عالمان و صاحبان پست و مقام و ریاست را به داشتن شغل، کسب و تجارت تشویق فرموده‌اند. امام صادق(ع) ذیل آیه «رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ...» (نور، 37)؛ «مردانی که تجارت و داد و ستد آنان را از یاد خداوند غافل نمی‌کند». فرمود: اینان همان بازاریان و صاحبان کسب و پیشه بودند که هنگام نماز، کسب و کار را تعطیل کرده و به سوی نماز اول وقت می‌شتافتند و قطعاً چنین کسانی، اجر و پاداششان بیش از کسانی است که تجارت و کسبی ندارند و اول وقت سراغ نماز می‌روند (حر عاملی، 1403ق، ج5، ص56).

در واقع اصلی‌ترین عامل در تحقق حماسه اقتصادی، کار و فعالیت همه جانبه و بدون قید و شرط می‌باشد. اسلام اهتمام بسیار زیادی نسبت به تلاش و کوشش و خلق حماسه اقتصادی دارد، تا جایی که اجر و قرب آن را از سحرخیزی و جهاد در راه خدا، بالاتر دانسته است. اسلام، به عنوان جامع‌ترین و کامل‌ترین دین الهی، به کار و تلاش و حماسه اقتصادی، یک نگاه عمیق و جدی دارد، تا جایی که از نگاه دین اسلام از تنبلی و بیکاری و بی‌حوصلگی در تلاش و تکاپوی برای زندگی بسیار نهی گردیده است، جامعه بدون سعی و تلاش به آنچه که خواهان اوست نخواهد رسید. نکته قابل توجه در معنای واژه «سعی» است و آن راه رفتن سریع است که به مرحله دویدن نرسیده باشد، ولی غالباً به معنی تلاش و کوشش به کار می‌رود؛ چرا که به هنگام تلاش و کوشش در کارها انسان حرکات سریعی انجام می‌دهد، خواه کار خیر باشد یا شر باشد. به عبارتی با جدیت در کار و تلاش، حماسه اقتصادی به معنای حقیقی آن تحقق می‌یابد.

شاخصه‌های کار اقتصادی سازنده در اسلام

1. فاقد عنصر زمان

در فرهنگ اسلام، تلاش برای روزی حلال و اقتصادی مناسب، محدودیت زمانی ندارد، تعطیلات اجباری در کار و تلاش بی‌معنی است. قرآن در سوره جمعه، پس از آنکه مردم را به شرکت در نماز جمعه فرا می‌خواند، از آنها می‌خواهد، فقط برای شرکت در این اجتماع عبادی، خرید و فروش و تجارت را رها کرده و در نماز حضور به هم رسانند و این امر را بهتر از تجارت در زمان دانسته است. سپس می‌فرماید: چون

نماز به پایان رسید، بدون درنگ سراغ کسب و کارت‌ان بروید و از فضل خدا، در جستجوی روزی خود باشید. این نکته را می‌توان از حرف «فاء» در جمله «فَانْتَشِرُوا» استفاده کرد که اقدام بدون تأخیر را می‌رساند «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ...» (جمعه، 10)؛ «و هنگامی که نماز پایان یافت (آزادید) در زمین پراکنده شوید و از فضل خداوند (روزی خود را) طلب نمایید». چند نکته را می‌توان از آیه استفاده کرد: 1. مردم زمان پیامبر(ص) جمعه‌ها را نیز کار می‌کردند، و آن را به عنوان تعطیل رسمی تلقی نمی‌کردند، خداوند می‌فرماید: از کار و تجارت دست بکشید و به نماز جمعه بروید «... فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ...» (جمعه، 9). 2. خداوند هرگز نخواسته زیاد وقت مردم در نماز گرفته شود؛ فرموده: تا نماز تمام شد، فوراً پی کار و تلاش‌تان بروید «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ...» (جمعه، 10).

اساساً خود رسول خدا(ص) با خطبه‌هایی بسیار کوتاه، نماز جمعه را پایان می‌داد تا مردم به کسب و کارشان برسند. سفیر کشور چین، در گفتگویی تلویزیونی، دو عامل مهم را علت پیشرفت و ترقی کشورش دانست: اول؛ مبارزه با رشوه-خواری و رانت‌خواری، در حدی که معاون رئیس مجلس چین به جرم رشوه‌خواری اعدام شد. دوم؛ تعطیلات بسیار اندک در حد انگلستان یک دست در طول سال (تقیان، 1389ش، ص80).

علامه طباطبایی می‌گوید: در ایامی که در نجف مشغول تحصیل بودم، طی 12 سال، فقط روز عاشورا، مطالعه و درس را تعطیل کردم، آن هم بدین جهت بود که سال اول، روز عاشورا را نیز به مطالعه پرداختم، پس از مدتی به چشم درد بدی مبتلا شدم، فهمیدم این کار نوعی بی‌حرمتی به عاشورا بوده، بنابراین، از آن پس فقط عاشورا درس خواندن و مطالعه را ترک می‌کردم (طباطبایی، 1363ش، ج2، ص25).

تنها در روایتی حضرت صادق(ع) فرموده‌اند: صنعتگر، اگر تمام شب را برای کار بیدار بماند و چشم را از خواب بی‌بهره سازد، این کسب حرام (و یا به شدت مکروه) خواهد بود (حر عاملی، 1403ق، ج14، ص504). در مقابل، احادیث فراوانی ما را به سحرخیزی و حاضر شدن سر کار پس از انجام نماز صبح تشویق فرموده‌اند.

2. فاقد عنصر مکان

برای کار و رشد اقتصادی، محدوده مکانی وجود ندارد. در احادیث فراوانی آمده که رزق انسان در مکانهای مختلفی نهاده شده است: پاره‌ای از روزیها در شهر، برخی در بیابان، برخی در دریا و... اما حکمت خداوند بر این استوار است که انسان نداند رزقش در کجا، به دست چه کسی و در چه نهاده شده است، تا به درجه توکلش افزوده شود که هیچ‌گاه خود را بی‌نیاز از خداوند حس نکند و همیشه رزق

خود را از او بخواهد. سفر کردن و ترک خانه و کاشانه برای کار و فراهم آوردن مایحتاج زندگی، از جهاد در راه خدا برتر شمرده شده است، این برتری و تشویق الهی بدان جهت است که انسان در یک منطقه به طور راکد نماند، بلکه در جستجوی کار و تلاش، به نقاط مختلف زمین سرکشی کرده و هر جایی که مقصود او را فراهم می‌سازد، مشغول کار گردد. خداوند در قرآن می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ» (ملک، 15)؛ «او کسی است که زمین را برای شما رام کرد، بر شانه‌های آن راه بروید و از روزی خداوند بخورید و بازگشت و اجتماع همه به سوی اوست». نیز می‌فرماید: «... وَأَخْرُوجُنَّ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ...» (مزل، 20)؛ «و گروهی دیگر برای به دست آوردن فضل الهی و کسب روزی به سفر می‌روند».

طبرسی ذیل این آیه می‌نویسد: دسته‌ای از شما به قصد تجارت و به دست آوردن منفعت مسافرت می‌کنند، و دسته‌ای دیگر به جهاد در راه خدا می‌روند و این هردو اقدام موجب می‌شود تا خداوند کار را بر شما آسان گیرد و از عذاب شما بکاهد (طبرسی، 1408ق، ج3، ص125).

بدین‌سان می‌نگریم که تجارت و کسب حلال و سفر برای آن، همانند سفر برای جهاد در راه خدا و حفظ دین خداست. به علاوه، مقدم آمدن طلب رزق و روزی بر جهاد، نشان برتری آن بر جهاد است. اما بهترین شغل آن است که کسب و کار انسان در شهر محل زندگیش بوده، شب و روز کنار خانواده‌اش باشد. واضح است که چنین حرفه‌ای محاسن بی‌شماری خواهد داشت. امام زین‌العابدین(ع) می‌فرماید: از خوش بختی مرد مسلمان آن است که شغلش در شهر محل سکونتش باشد (مجلسی، 1403ق، ج101، ص101).

اما اگر چنانچه محیط زندگی فرد، کشش تأمین زندگی را نداشت، باید سعادت ماندن در وطن را با سعادت وسعت رزق مبادله نماید. خداوند چنین فردی را که در شهر خود برای تأمین روزی خویش دچار مشکل شده، تشویق فرموده تا راهی دیار غربت شود و هر جایی که زمینه کسب و کارش فراهم بود، بماند. امام صادق(ع) فرمود: خداوند تبارک و تعالی، بسیار دوست دارد سفر به غربت را برای جستجوی رزق و روزی (کلینی، 1362ش، ج5، ص521) و نیز فرمود: «إِشْخَصْ يَشْخَصُ لَكَ الرِّزْقُ» (حر عاملی، 1403ق، ج14، ص77) یعنی در طلب روزی به سفر برو تا رزقت فراوان شود. پیامبر اکرم(ص) فرمود: شهرها شهرهای خدا، و مردم بندگان خدا، هستند. پس در هر کجا خیری می‌بینی، همان‌جا رحل اقامت افکن (کلینی، 1362ش، ج5، ص156).

احمد بن ابی‌نصر بزنطی می‌گوید: به امام رضا(ع) عرض کردم: کوفه به من نمی‌سازد و زندگی در آن توأم با مضیقه است،

زندگی ما در بغداد بود و از این کوه باب روزی بر مردم گشاده! فرمود: اگر می‌خواهی بیرون روی برو؛ زیرا امسال سال آشفته‌ای است و مردمان را چاره‌ای جز طلب روزی نیست؛ پس طلب (یعنی: کوشش برای به دست آوردن امکانات معاشی) را وامگذار (حر عاملی، 1403ق، ج 14، ص 32).

قطعاً سفرهای زیاد و دوری از خانواده، مشکلات و سختیهای فراوانی همراه دارد که به آسایش پس از آن می‌ارزد، از طرفی نیز، انسان نباید به مجردی که راه رزق و روزیش قدری سخت است، از آن گله و شکایت کند و یا رو به ناسپاسی آورد و کارش را رها سازد. شاید تقدیر خداوند چنین است که روزی او به این شکل به او برسد و بدین‌گونه مقدار صبر و توکل و شکر بنده را می‌آزماید. پیامبر(ص) می‌فرماید: هرگاه خداوند رزقی را از راهی سبب‌سازی کرد، آن را رها نکنید، تا خود خداوند تغییرش دهد و هرگاه خداوند برای شما باب رزقی را گشود، آن را محکم نگهدارید (مجلسی، 1403ق، ج 12، ص 415).

3. فاقد نقطه پایان

امام صادق(ع) می‌فرماید: اگر گمان بردی، یا خبری به تو رسید که این امر، (کنایه از قیامت و یا ظهور امام زمان) فردا واقع می‌شود؛ به هیچ وجه جستجو برای تلاش روزی را ترک نکن و اگر می‌توانی سربار دیگران نباشی چنین کن (کلینی، 1362ش، ج 2، ص 231). از این حدیث استفاده می‌شود که کار و رشد اقتصادی، سازندگی و تحصیل روزی حلال، همانند دانشجویی، پایانی جز مرگ و مردن ندارد. در روایتی آمده است: اگر نهالی را در دست دارید و فهمیدید فردا روز قیامت خواهد بود، آن را غرس کنید، (و در آبادی زمین کوشا باشید) (تقیان، 1389ش، ص 85).

4. فاقد شرایط خاص

تنها شرطی که با نبود آن کار کردن منتفی است، توان و قدرت است که آن نیز دارای مراتبی است. اگر فردی از کار خاصی عاجز باشد، می‌تواند به کار دیگری بپردازد که در توانش می‌باشد. تا زمانی که زبان و اعضای بدن انسان حرکت می‌کند، نباید از تلاش برای دنیا و آخرتش باز ماند. بیکاری در هر شرایطی مذموم و منفور است.

اسلام برای تلاش به جهت کسب روزی، تا آنجا اهمیت قائل شده که امام صادق(ع) به هشام صیدلانی فرمود: ای هشام! اگر دیدی دو سپاه در مقابل هم صف‌آرایی کردند و صحنه جنگ تشکیل شد، در آن روز (نیز) از تلاش برای رزق و روزی باز نمان (کلینی، 1362ش، ج 4، ص 78).

5. مطرح نبودن نوع کار

از روایات استفاده می‌شود که اشتغال به هر نوع کاری (به شرط آنکه حرام و ممنوع نباشد) مطلوب است و موضوعیت دارد. اما این که بینش مردم در مورد آن چگونه است - آن

را پست و دون شأن می‌شمارند یا لایق حال خود می‌دانند - موضوع دیگری است. حکمت خداوند بر آن تعلق گرفته که آحاد بشر بیکار نبوده، هرکدام به نوبه خود سهمی از احتیاجات خویش و جامعه را برآورده سازند تا چرخ حیات بگردد. اما اینکه یک نفر شهردار باشد و دیگری رفتگر، هیچ‌گونه اهمیتی ندارد، بلکه آنچه مهم شمرده می‌شود، آن است که هرکس هر کاری را که در توان دارد، انجام دهد و بیکار نباشد. امام کاظم (ع) فرمود: هر چیزی (حرفه‌ای) که مردم بدان افتتاح رزق نمایند (و از آن راه روزی خود را فراهم سازند)، تجارت محسوب می‌شود و مشروع خواهد بود (حر عاملی، 1403ق، ج 17، ص 134).

پیامبر (ع) و پیشوایان دین از ما خواسته‌اند، در طلب و جستجوی روزی حرکت کرده، خود را در معرض رزق الهی قرار دهیم، اما رساندن روزی و مقدار و چگونگی آن در دست قدرت خداوند است. پیامبر (ص) می‌فرماید: اگر کسی از شما گرفتار عسرت و تنگی شد، باید دنبال کار برود و خود و خانواده‌اش را گرفتار غم و اندوه (فقر) نسازد (همان، ج 17، ص 23).

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: اگر مردی طنابی بردارد و پشته هیزمی جمع کند، و آن را بر پشت خود نهاده بیاورد، بفروشد و بدین‌سان (با هیزم کشی) آبروی خود را نگاه دارد، بهتر از آن است که دست سؤال پیش کسی دراز کند (همان، ج 6، ص 310). پیامبر (ص) برای ساختن دیوار باغ خود، سنگ بر شانه‌های خویش حمل می‌کرد و آن را ننگ نمی‌دانست (ابوالفتوح رازی، 1371ش، ج 1، ص 222).

رسول گرامی اسلام (ص) روزگاری گوسفندان اهل مکه را به چرا می‌برد؛ سلیمان نبی (ع) زنبیل می‌بافت، نوح (ع) نجار، ابراهیم (ع) دامدار و ادريس (ع) خیاط بود و امیرالمؤمنین (ع) برای معاش زندگی خود گاهی اوقات کارگری می‌کرد و هیچ‌کدام شغل و حرفه خود را عار ندانسته بدان افتخار هم می‌کردند (تقیان، 1389ش، ص 89). لیکن در زمینه انتخاب شغل، پیشوایان دین، پیروان خود را راهنمایی فرموده، آنان را نسبت به برخی از مشاغل تشویق می‌کردند. همچنین پاره‌ای از مشاغل را مکروه دانسته و بعضی از حرفه‌ها را نیز تحریم نموده‌اند.

امام صادق (ع) به یکی از اصحاب خود فرمود: دوره‌گرد بازارها نباشید و شخصاً به دنبال اجناس خرده‌ریزه نروید؛ زیرا سزاوار نیست مرد مسلمان دیندار و صاحب حسب و نسب، خود مایحتاج جزئی را بخرد؛ مگر سه چیز که شایسته است خود شخصاً به آن اقدام کند، (و مستقیماً در خرید آن دخالت نماید) خرید عَقار (باغ و زمین و خانه)، غلام و کنیز، و شتر (کلینی، 1362ش، ج 5، ص 91).

امام صادق (ع) به اصحاب خود سفارش می‌فرمود: سرمایه خود را در خرید باغ و زمین و خانه قرار دهید، و هرگز در

قالب پول (طلا و نقره) آن را نگهداری نکنید، که هیچ چیز بدتر از آن نیست (همان).

6. مطرح نبودن شخصیت

هر شخصی در هر رتبه‌ای که باشد، نباید خود را بی‌نیاز از تلاش و فعالیت اقتصادی برای امرار معاش خود بداند. فیض کاشانی می‌گوید: آنچه از اخبار و روایات اهل‌بیت استفاده می‌شود، برتری مطلق کسب و تجارت است، حتی برای عابدان و عالمان و صاحبان ریاست، و برای گفته خویش به روایت حضرت داود (ع) استدلال فرموده‌اند (فیض کاشانی، بی‌تا، ج1، ص32).

مراجعه به زندگی اولیا، عالمان دین و رمزگشایی از علت موفقیت ایشان، این نتیجه را عائد ما می‌سازد که راه ارتزاق آنان کسب روزی پاک و حلال بوده است. این فرزندان تاریخ، هرگز از بیت‌المال تغذیه نکرده، و علم و عمل خویش را دست مایه زندگی قرار نداده‌اند، به حلال اندک قناعت ورزیدند و لحظه‌ای از تلاش و کوشش باز نماندند، تلاش و کوشش انبیا و اولیای دین نمایانگر همین رویکرد صحیح می‌باشد.

7. نبودن تفاوت بین زن و مرد

باید این موضوع را در نظر داشت که زنان، نیمی از جامعه انسانی را تشکیل می‌دهند و طبیعتاً نیمی از منابع را نیز مصرف می‌کنند و هر آنچه را مردان بدان نیازمندند، آنان نیز بدان محتاجند. بنابراین، دور داشتن نصف سرمایه انسانی از کار و تلاش به بهانه‌های واهی، نه مورد نظر اسلام است و نه هیچ عقل سلیمی آن را تأیید می‌کند.

خداوند می‌فرماید: «... لِرِجَالٍ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ...» (نساء، 32) یعنی مردان از آنچه به دست می‌آورند، نصیبی دارند و زنان نیز از کسب خویش بهره‌مندند و نباید حقوق هیچ‌یک از آنها پایمال گردد. این آیه شریفه، این حقیقت را آشکار می‌سازد که زن نیز همانند مرد می‌تواند فعالیت اقتصادی داشته باشد، مالک دست رنج خود گردد و از آن بهره‌مند شود. به علاوه خداوند این حق را تنها به زن داده که در برابر واگذاری پاره‌ای از آزادیهای خود به شوهرش، از او مهریه بگیرد، و هیچ‌کس غیر از او در آن تصرفی ندارد. پرداخت مهریه از جانب شوهر واجبی الهی است که در ردیف واجبات دیگر مانند زکات قرار دارد.

پیامبر اکرم (ص) چنان که در تحصیل علم و دانش بین زن و مرد تفاوتی قائل نبود، در تحصیل روزی حلال، از راه کسب و پیشه مناسب نیز بین زن و مرد فرقی نمی‌گذاشت. ایشان می‌فرمایند: طلب روزی حلال بر هر مرد و زن مسلمانی واجب است

(مجلسی، 1403ق، ج12، ص126).

تمام کارهایی را که یک مرد انجام می‌دهد، زن نیز می‌تواند انجام دهد و مالک دست رنج خود گردد. تصدی برخی از امور

در اسلام برای زن منع شده و آن نیز روی مصلحتی است که شارع مقدس در آن دیده و بیشتر آن بر ما پوشیده است. همانند سمت قضاوت، مرجعیت دینی و ریاست بر مردم، اما سایر حرفه‌ها، بسان مشاغل خدماتی، فروشنده‌گی، کارمندی، پزشکی و پرستاری که در صدر اسلام نیز در جنگها و غیر آن مرسوم بوده، برای زنان نیز بلامانع و در برخی موارد لازم و ضروری است.

8. ارتباط نداشتن با نیاز

سیره و عمل پیشوایان دینی و صراحت کلام ایشان در برخی موارد، ما را بدین مطلب هدایت می‌کند که انسان اگرچه از نظر دارایی و ثروت نیاز به کار کردن ندارد، اما نفس اشتغال و کار کردن پسندیده و مورد سفارش می‌باشد، قطع نظر از اینکه نیازمند درآمد آن باشد یا خیر. چنان که نفس بطالت و بیکاری نیز مذموم است.

خداوند متعال نیز با ایجاد حس توسعه طلبی و زیاده خواهی در انسان، راه این کار را برای بشر هموار ساخته، و این انسان است که باید این وسعت طلبی نفس خویش را در امر آخرتی قرار داده و به کمک دنیا، به آبادی سرای باقی بپردازد.

قطعاً خوراک روزانه‌ای که از دو قرص نان جوین سبوس‌دار تجاوز نمی‌کند، نیاز به آن همه تلاشی نداشت که امیرالمؤمنین(ع) به کار می‌گرفت. اما ابوتراب(ع) در طول زندگی، حتی در زمانی که به ظاهر نیز خلیفه بود، دست از فعالیت نکشید و چه بینوایانی را که به نوا، و بیچارگانی را به چاره رساند (آمدی، 1380ش، ص121).

امام صادق(ع) به ابوبصیر فرمود: با اینکه کسانی را دارم که به جای من کار کنند، اما می‌خواهم خداوند بزرگ بداند که خودم برای طلب روزی حلال کار می‌کنم (کلینی، 1362ش، ج5، ص77).

امام صادق(ع) به معاذ بن کثیر فرمود: اگر دست از کار بکشی و تجارتت را رها سازی، از عقلت کاسته خواهد شد. با اینکه معاذ گفته بود: دارای ثروتی کافی است و نیازی به کار کردن ندارد. اما امام(ع) او را از ترک کار نهی فرمود (مجلسی، 1403ق، ج1، ص141).

بنابراین، نداری و دست تنگی، شرط اشتغال به کار نخواهد بود، و دارایی و ثروت نیز مجوز بیکاری و بطالت نیست. صریح‌ترین روایت در این باره کلام امیرالمؤمنین(ع) است که می‌فرماید: شما را به ترسیدن از خداوند، در آشکار و نهان و به اجرای عدالت، در خشنودی و خشمناکی و به داشتن کسب (و کار کردن) در هنگام فقیری و بی‌نیازی سفارش می‌کنم (کلینی، 1362ش، ج5، ص148).

ارزش کار و تلاش در نظر پیامبر اکرم(ص)

عالی‌ترین مدال لیاقت یک کارگر آن است که اشرف مخلوقات عالم به احترام او خم شده و بر دستان پینه بسته‌اش بوسه زده است. احترام و تکریمی بالاتر از این عمل، برای کسی در دنیا متصور نیست و احترام فزون‌تر وی در قیامت محفوظ می‌باشد و توسط خود خدا و با ورود به بهشت صورت می‌پذیرد.

وقتی پیامبر اکرم (ص) از جنگ تبوک برمی‌گشتند، سعد انصاری بیرون مدینه به استقبال آن حضرت شتافت. مردم هریک با خوشحالی از پیروزی و سلامتی رسول خدا (ص) با وی دست می‌دادند و مورد لطف پیامبر (ص) قرار می‌گرفتند، چون نوبت به سعد رسید و پیامبر (ص) دستان زبر و خشن سعد انصاری را لمس کرد، به او فرمود: چرا دستت اینقدر زبر شده است؟! عرض کرد: ای رسول خدا (ص)! بیل می‌زنم و (با درآمد حاصل از آن) خرج عائله‌ام را به دست می‌آورم. چون پیامبر (ص) این سخن را شنید، دست او را بوسید و فرمود: این دستی است که آتش جهنم به آن نخواهد رسید (مجلسی، 1403ق، ج 12، ص 421).

قطعاً، سعد انصاری به عنوان یک فرد، در این حدیث موضوعیت ندارد، بلکه این عمل پیامبر (ص) تواضعی است، نسبت به تمام کسانی که برای به دست آوردن رزق و روزی حلال کار می‌کنند، و از حاصل دست رنجشان خود و خانواده خویش را بی‌نیاز می‌سازند. نکته دیگری که در این حدیث حائز اهمیت است، این است که پیامبر (ص) این عمل را نسبت به هیچ‌یک از اصحاب عادی خود انجام نداده، و حتی رزمندگان در رکاب خود را نیز به چنین کرامتی مفتخر نساخته است که این نیز دلیلی بر برتری کار بر جهاد در راه خداوند است. خصوصاً که عمل پیامبر (ص) در بازگشت از جنگ، و نسبت به کسی صورت پذیرفته که در جبهه حضور نداشته است. لیکن احترام واقعی کارگر، زمانی بر او و تمام مردم آشکار می‌گردد که به پاس تلاش و زحمت بی‌دریغش در تحصیل قوت حلال، همانند برق از پُل صراط بگذرد و خداوند تمام درهای بهشت خود را بر او بگشاید تا از هر دری که بخواهد (دری که پیامبران یا شهدا از آن وارد می‌شوند و یا هر دری که در دیگری) وارد گردد.

نظم و انضباط در کار و فعالیت اقتصادی

تأثیر ژرف نظم در پیشبرد اهداف و حاصل شدن نتیجه مطلوب بر هیچ‌کس پوشیده نیست. امیرمؤمنان (ع) بعد از سفارش به تقوای الهی، مردم را به نظم در کارها توصیه فرموده‌اند. مهم‌تر از همه، نظام آفرینش بر نظم استوار است، اگر منظومه شمسی برقرار است و سیارات دور آن می‌گردند و کوچک‌ترین خلی در طی میلیون‌ها سال در آنها رخ نداده، از این نظر است که بنیاد آفرینش آن را نظم و محاسبه تشکیل داده است.

در تمام مظاهر هستی، از بزرگترین موجودات تا کوچکترین آنها که اتم است، نظم و دقت به کار رفته است. جهان

آفرینش و نظام شب و روز و ماه و سال، بهترین راهنمای ما در ترسیم نقشه زندگی و عمل بدان می‌باشد. تدوین برنامه کاری منظم و تقسیم اوقات روزانه، هفتگی، ماهانه و به صورت کلان و عمل به آن، چشم‌انداز روشن و واضحی را پیش روی فرد ترسیم خواهد کرد. یک دانشجو، مدیر و یا هر عامل دیگری باید برای ظرف زمانی مشخص، کار و فعالیت معینی را برنامه‌ریزی کند و برای عقب نماندن از آن، در مقاطع مختلف نتایج را بررسی کند و تست بگیرد و در مراحل بعدی نقاط ضعف را به طور کلی برطرف و نقاط قوت خود را شناسایی و از آن استفاده بهینه نماید. کار و فعالیت اقتصادی برنامه‌ریزی شده و مخصوص یک زمان خاص را به زمان دیگر محلول نکرده و از عجله و شتاب در گرفتن نتیجه بپرهیزد؛ زیرا در صورت اول، کارها تراکم یافته و در اثر عدم توان انجام آن در مواقع مقرر دلسرد شده و از هدف بازمی‌ماند و در صورت دوم، در اثر عجله، کار صحیح و استوار صورت نگرفته و نتیجه مطلوب حاصل نخواهد شد.

امیرمؤمنان (ع) می‌فرماید: هر روز کار همان روز را انجام بده (و کار امروز را به فردا مینداز)؛ زیرا هر روزی کاری برای خود دارد (نهج البلاغه، نامه 53). از ابومسلم خراسانی پرسیدند: راز کامیابی شما چه بوده است؟ گفت: هرگز کار امروز را به فردا نیفکنم (تقیان، 1389ش، ص157). چه بسا نیرویی که برای به تأخیر انداختن کار مصرف می‌شود، برای انجام خود آن کار کافی باشد.

توصیه اسلام به تقسیم اوقات شبانه روز به سه قسمت، و سفارش اکید پیشوایان دین به انجام عبادات، خصوصاً نمازهای روزانه در اول وقت از همین مقوله است، برای مؤمنان این مطلب کاملاً به تجربه رسیده است که انجام نماز اول وقت، در پیشرفت و سرعت کارها چه تأثیر بسزایی دارد. به فرموده حضرت امیر(ع) دنیا در حال گردش و دست به دست شدن است (و انسان باید با نظم و برنامه دقیق و استوار) بهره خود را از آن به زیباترین شکل ممکن طلب نموده و به دست آورد (حر عاملی، 1403ق، ج17، ص47).

بیکاری و عواقب آن

در فرهنگ و معارف اسلامی از هیچ پدیده‌ای بسان بیکاری، تنبلی، پرخوری، پرخوابی، کسلی و بی‌حوصلگی مذمت نشده است، تا آنجا که شاعر بزرگی چون سعدی «بی‌هدف به راه بادیه رفتن» را بسی بهتر از «نشستن باطل» و تن‌آسایی می‌داند؛ زیرا دست کم در روی آوردن به بادیه، جنبش و تکاپو و حرکت نهفته است، برخلاف به باطل نشستن که در آن چیزی جز سکون و بی‌نصیبی نیست:

«به راه بادیه رفتن به از نشستن باطل / و گر مراد نجویم به قدر وسع بکوشم» (سعدی، 1387ش، ص467).

در مقابل بر هیچ چیزی همانند «طلب» و در پی جستجوی کار بودن، برای تحصیل روزی حلال تشویق نشده است. انبیای الهی خصوصاً پیامبر خاتم (ص) و امامان (ع) تنفر شدید خود را از فرد بیکار ابراز داشته، آشکارا وی را مذمت کرده و از او بیزاری جسته‌اند. امام کاظم (ع) می‌فرماید: خدای بزرگ از بنده پرخواب بیزار است، خدا از بنده بیکار متنفر است (حر عاملی، 1403ق، ج 17، ص 58). امام زین‌العابدین (ع) تا جایی از عواقب بیکاری و تنبلی ترسناک است که از این دو پدیده زشت به خدا پناه می‌برد و عرضه می‌دارد: خدایا! من از بیکاری و تنبلی به تو پناه می‌برم (مجلسی، 1403ق، ج 11، ص 415).

پیامبری که وقتی دستان زبر و خشن کارگری را لمس می‌کرد، برای احترام او خم می‌شد و بر آن بوسه می‌زد، هرگاه مردی را می‌دید و از وی خوشش می‌آمد، اولین سؤالش این بود که چه کاره هست آیا شغلی دارد؟! اگر می‌گفتند: نه، می‌فرمود: از چشمم افتاد. اصحاب می‌پرسیدند: ای رسول خدا! چرا؟ می‌فرمود: برای اینکه مؤمن اگر حرفه و شغلی نداشته باشد، با دینش زندگی می‌کند؛ یعنی به نام دین، بار دوش این و آن می‌شود (همان، ج 14، ص 159) و چه بد خوراکی است نانی که با فروش دین به دست آید. امام کاظم (ع) فرمود: پدرم به یکی از پسرانش فرمود: از تنبلی و بی‌حوصلگی بپرهیز؛ چرا که این دو، تو را از رسیدن به بهره دنیا و آخرت باز می‌دارند (کلینی، 1362ش، ج 5، ص 85).

امام باقر (ع) فرمود: موسی (ع) به خداوند عرضه داشت: پروردگارا! از کدام یک از بندگان بیشتر نفرت داری؟! خداوند فرمود: آن کس که شب هنگام چون مردار است و روز بیکار (مجلسی، 1403ق، ج 13، ص 354). یعنی شبها همانند مرده تا صبح افتاده و عبادتی انجام نمی‌دهد، و روزها نیز هیچ‌گونه فعالیتی ندارد و به بطالت می‌گذراند. یکی از دانشمندان می‌گوید: اگر مایل به آسایش و راحتی نفس خود هستی و به سلامت بدن و فکر خود علاقه داری و می‌خواهی از بار غم و اندوه بیرون بیایی، به یک دستور ساده و مختصر عمل کن و آن اینکه هیچ‌گاه بیکار منشین (تقیان، 1389ش، ص 196).

نتیجه

1. کار و فعالیت اقتصادی در فرهنگ اسلامی نه تنها جدا از مسئله دین‌داری نیست، بلکه بخشی بسیار ارزشمند از متن دین‌داری و وظایف الهی است و علاوه بر آثار و بهره‌مندیهای این جهان، مستوجب پاداشهای بسیار بزرگ اخروی است. در احادیث آمده که دنیا مزرعه آخرت است.

2. کار و شکوفایی اقتصادی همچون سایر شئون زندگی و عبادات دینی، دارای اصول، بنیادها و ضوابط خاص خود است

و رعایت اصولی مانند ذکر نام و یاد خداوند در انجام کار، امانت‌داری، محکم کاری، وجدان کاری، آگاهی و تخصص به عنوان جان مایه سلامت کار و توفیق در آن ضروری است.

3. کار اقتصادی در فرهنگ اسلامی و سیره رسول اعظم (ص) از الزامات رشد و کمال انسان است و دربر دارنده آثار و نتایج ارزشمندی در برخورداریهای فردی و اجتماعی و نیز آرامش روحی و روانی فرد و جامعه و کسب سجایای پسندیده اخلاقی و روحی است.

4. هرگونه رهبانیت و کارگریزی در آموزه‌های اسلامی مردود است و دنیا محل تلاش و کوشش برای خود و دیگران است. همچنین رستگاری در آن دنیا از نتایج و عملکرد انسان و سعی و تلاش وی سرچشمه می‌گیرد.

5. در ادبیات اسلامی، بخشی از عزت نفس تابع کار و تلاش و فعالیت اقتصادی است. کار کردن موجب می‌شود انسان به کمک دیگران امید نبندد و دست تکدی و نیاز به سوی این و آن دراز نکند. انسان باید بکوشد با کار و حرفه خود، زندگی خود و خانواده‌اش را تأمین کند و اسیر محبت و منت دیگران نشود.

6. ثمرات کار و تلاش اقتصادی از این قرار است: بهره‌مندی از لذت زندگی، رمز بقای اقتصادی، عامل رشد اقتصادی، عبادت برتر، برتری بر جهاد، مایه عزت و شرف انسان، قرار گرفتن در زمره پیامبران، بهره‌مندی از اجر شهادت، و بهره‌مندی از نظر رحمت خداوند. البته باید در نظر داشت که برخی از این ثمرات مادی و برخی دیگر معنوی هستند.

7. ارتباط مستقیمی میان کار و تلاش افراد یک جامعه، با رشد اقتصادی وجود دارد. کشورهایی که رشد اقتصادی بالایی دارند، از فرهنگ کار غنی‌تری برخوردارند، در مقابل کشورهای ضعیف و عقب مانده از قافله رشد و پیشرفت، از فرهنگ کار و تلاش بسیار ضعیف برخوردارند.

8. تحقق همه جانبه حماسه اقتصادی، بدون کار و تلاش امکان پذیر نمی‌باشد، تلاش برای فرهنگ‌سازی کار می‌تواند حماسه اقتصادی پر رونق را در کشور به وجود آورد.

فهرست منابع و مآخذ

1. قرآن کریم.
2. آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و درر الکلم، شرح و ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ چهارم، 1380 ش.
3. ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، *روض الجنان و روح الجنان*، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، 1371 ش.
4. تقیان، حبیب‌الله، *کیمیای کار در گفتار و کردار ابرار*، قم، انتشارات حسنین، 1389 ش.
5. حر عاملی، محمد بن حسن، *وسائل الشیعه*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ پنجم، 1403 ق.
6. حرانی، علی بن حسین بن شعبه، *تحف العقول*، تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامی، 1360 ش.

7. دشتي، محمد، ترجمه نهج البلاغه، قم، مؤسسه انتشاراتی حضور، 1381ش.
8. سعدی، مشرفالدين مصلح بن عبدالله، کلیات سعدی، تهران، بادبادک، چاپ سوم، 1387ش.
9. طباطبایي، محمدحسین، تفسیر المیزان، بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایي، 1363ش.
10. طبرسي، ابوعلی فضل بن حسن، مجمع البیان فی علوم القرآن، بیروت، دارالمعرفة، چاپ دوم، 1408ق.
11. فیض کاشانی، ملا محسن، الصافي فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، بی تا.
12. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافي، تحقیق: علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ پنجم، 1362ش.
13. متقی هندي، حسام الدين، کنز العمال، بیروت، مؤسسة الرسالة، 1399ق.
14. مجلسي، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم، 1403ق.

